

ה'תשנ"ט 1989
 אוקטובר 1989
 "השק"ל נמ"ס 6
 אוקטובר 1989

עתונות יהודית אדומה

לקורותיהם של שני עתונים יהודיים

בשטחים שסופחו לברית-המועצות ב-1939/40

דב לוין

הוצאת "השק"ל" פה 788 למחנה פאריז 1989

Беластокер Штерн

ביאליסטוקער שטרן

אונג פון ביאליסטאקער נענטלעכע און שפאטערע ארבעטן
 פון ע.פ.ב.א. און פון נענטלעכע און שפאטערע איסידוראסטישע

№ 33 (33) 10 אקט
 1-40 פאזש 1-40

דער רומפולער יובילי

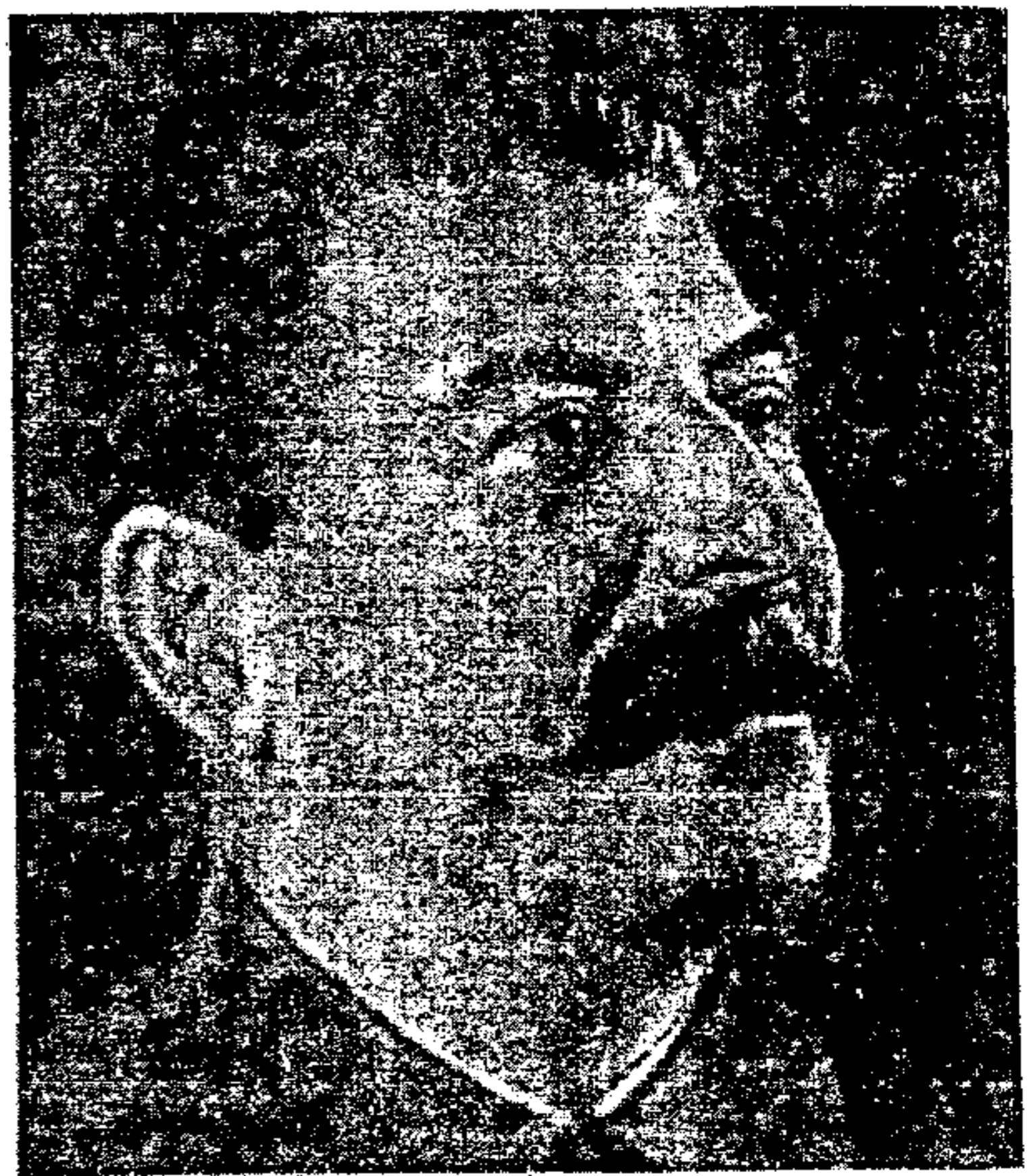
דעם סאָלמניס פאלק פירט היינט דעם 23טן פעברואר, דעם רומפולער יובילי פון זיינע הייסבאליסטע רויסן ארטי און רויסן סאליסטישן יאָר פאלק. דער רויסע ארטי און פעברואר איז אַינעם פון די פירנדסטע און איסידוראסטישע אינסערווענטן פון פאלק שטויסטישע פארטיי און די סאָלמניסע רעגירונג האָבן זי געשאַפן צוליב דעם אז זי פאָרשטייט דעם סאָלמניס יאָליסטישע פאָסערטאָר פון אויסלעבן דיסע אינסערווענטן און פון אינערלעכער סאָלמניס צולויזען די אונטער דער אַנפירונג פון דער לענין ישיבאָליטישער פארטיי האָט די רויסע ארטי אין די יארן פון בירגער טריג צענדליקס די פארייניקטע קריג כעס פון די אויסלעבטע איספּעריא ליסטן און פון דער אונטערדעכער קאָנטראָל צויען און האָט זיי ארויס געשטעלט פון אונטער לאַנד. די רויסע ארטי האָט אינעם בירגער טריג געזען, דערפאר, זייל אירע באַניר סטערע און אַרטיאָאָרן זיינען געווען די געניאלע פירער פון דער באַלטישע

קשה בע
 מיטוואך
 7
 מ"י
 DEGUZES men.
 1941 № 103 127
 2 טעל יארונגע
 פריי 15 קאָפּ.
 דער פאָסערטאָר
 פאָסערטאָר 2.95 רובל

הענטלעכער פון פלע לענדער פארייניקט זיך
 „DER EMES“ (Tiesu) LKP(b) CK organ

עמעס

אונג פון עה הפש פון ליטע

על שני העיתונים ראה בהרחבה בספרי: "תקופה בסוגריים: 1939-1941 — תמורות בחיי היהודים באזורים שסופחו לברית המועצות בתחילת מלחמת העולם השנייה", האוניברסיטה העברית והוצאת הקיבוץ המאוחד, 1989.

...היו מי שרצו להתנחם בכך וכן לשכנע את עצמם שאם ה"ווילנער טאג" לא יופיע, הרי יוצא במשך הימים הבאים עתון אחר לאוכלוסייה היהודית הגדולה; על כן המתינו בסבלנות. המתינו העתונאים היהודיים של שאר העתונים היהודיים — "צייט", "אוונט קוריער", "ראדיא" — שפסקו להופיע עם בוא הסובייטים... המתינו פועלי הדפוס. כן המתינו הקוראים היהודיים... והנה חלף שבוע, שבועיים, החלו להופיע עתון פולני, עתון רוסי, ואילו עתון יהודי — עדיין לא. התהלכו היהודים מעוצבנים. הלמאי, הכיצד זה אפשרי? יותר מכולם כאבו את העניין הזה הקומוניסטים היהודים וקהל אוהדיהם. אלה הרי בשעתם הבטיחו ובוודאי האמינו בכך ככל לבם, שמיד עם בוא השלטון הסובייטי במקום הפולני, תתחיל הפריחה האמיתית של התרבות היהודית.⁴

אמנם לימים זכו יהודי וילנה לעתון יהודי-סובייטי מקומי (היה זה לאחר שווילנה צורפה לליטא וזו סופחה לברית המועצות — ראה להלן), אך גם הוא לא האריך ימים. ואילו בכל האיזור הפולני לשעבר שסופח ב-1939 לברית המועצות, בו היו אז לפחות כ-1.5 מיליון יהודים (לרבות הפליטים) הותרה באוקטובר אותה שנה הופעתו של עתון יהודי אחד בלבד והוא ה"ביאליסטאקער שטערן" (כוכב ביאליסטוק). להלן: ב.ש.

הקמת העתון

לכאורה (לפחות כך היה כתוב בכותרתו) היה ב.ש. ביטאון הוועד העירוני והוועד המחוזי של המפלגה הקומוניסטית הביילורוסית וכן גם של הוועד הפועל העירוני (העירייה) ושל הוועד הפועל המחוזי. אולם מאחר שביאליסטוק היתה העיר המרכזית של כל ביילורוסיה המערבית ובה היו מרוכזים גם רבבות פליטים יהודים (לרבות כ-50 אנשי עט), אין תימה שעתון זה הפך למעשה לביטאון הבלעדי של כל יהודי מזרח פולין, כולל גם מערב אוקראינה.

על אף זאת הוגבלה מתכונתו הרגילה של העתון כדי 4 עמודים בלבד ומספר העותקים המודפסים לא עלה מעולם על 6,000. מבחינה פיזית וטכנית היווה ב.ש. המשך של העיתון "אונדזער לעבן" שהופיע בביאליסטוק מאז 1918 בעריכתו של פסח קפלן.

הקמת העיתון החדש הוטלה מטעם המוסדות המוסמכים במינסק על הסופר היידי המקומי זליג אקסלרוד, על אף שזה האחרון כלל לא היה חבר מפלגה. אקסלרוד פגש באוקטובר 1939 את העסקן הקומוניסטי היהודי הרש סמולאר, שזה לא מכבר השתחרר מהכלא הפולני בבריסק, והציע לו להשתתף בהקמת העתון המיועד ולנהלו למעשה. סיפר סמולאר בזכרונו:

רשמית היה צריך לנהל את העתון איש צעיר ממינסק, טבלייב שמו, אשר בא להקים תחנת-רדיו בביאליסטוק. הוא ידע יידיש במידה מניחה את הדעת... קיבלנו את המפתחות של ברית הדפוס של העתון היומי הביאליסטוקאי היהודי מלפני המלחמה "אונדזער לעבן". העתון היידי שעוד לא בא לעולם כבר נשא בזמן הורתו במינסק את השם "ביאליסטאקער שטערן". תחת שמו של העתון היה צריך להיכתב שהוא ביטאון הוועד המחוזי הביאליסטוקאי של המפלגה הקומוניסטית ושל הוועד הפועל הסובייטי המחוזי. פירוש הדבר, שעם הגופים ההם

בעת כניסת הצבא האדום למערב אוקראינה וביילורוסיה בספטמבר 1939 הופיעו בכל רחבי ברית המועצות שלושה עתונים יומיים יהודיים בלבד: "דער שטערן" — באוקראינה, "אקטיאבער" — במינסק שבביילורוסיה (שניהם מאז 1925) ו"ביראבידזשאנער שטערן" — במחוז האוטונומי היהודי של בירוביג'אן (החל מ-1930). כמו כן הופיעו באותה עת כתבי העת הספרותיים "סאוועטיש" — במוסקווה, "סאוועטישע ליטעראטור" — בקייב, "שטערן" — במינסק, "פאָרפּאָסט" — בבירוביג'אן ו"רחון הילדים" — ציי גרייט".

כמו יתר העתונים הסובייטים הקדישו גם היהודים ובמיוחד ה"שטערן" וה"אוקטיאבר" מקום נרחב למדי לתיאור מהלך "השחרור" (כפי שכונה על ידם) של איזור מערב אוקראינה וביילורוסיה וכן גם לכיסוי תהליך הסובייטיזציה ושלבי הסיפוח השונים. אם כי אלפי עותקים מעתונים אלה הופצו בצורות שונות בין האוכלוסייה היהודית, הרי הקומץ לא השביע את הארי. יתרה מכך, גם מבחינת התוכן ושלל לדבר על הכתוב, רחוקה היתה עתונות זו "מטעם" מלספק את הרגלי הקריאה המושרשים של המוני הקוראים היהודים, שהיו אמונים עשרות בשנים על עתונות מקומית מגוונת ותוססת.

אין תימה שבציבור היהודי המקומי ובמיוחד בחוגי העתונות והספרות ציפו, על כן, ברריכות ל"אור ירוק" מטעם השלטונות הצבאיים והאזרחיים הסובייטיים לחידוש הופעתם של חלק מהביטאונים הקיימים, או לפחות להוצאתם של חדשים ולו גם במתכונת הסובייטית המקובלת. השלטונות לא הזדרזו למלא את משאלות לבם של הקוראים היהודים, אלא העדיפו בראש וראשונה לדאוג להופעת עתונות מקומית בשפות האוקראינית והביילורוסית.

אפילו בוילנה, שרוב תושביה היו פולנים ויהודים הותרה בספטמבר 1939 (כשעדיין עיר זו אמורה היתה להיכלל במערב ביילורוסיה) הופעתו של עיתון אזרחי אחד בלבד בשפה הביילורוסית (אמנם במשך ימים ספורים בלבד)². לעומת זאת, לא הופיע בתקופה זו אף אחד מארבעה היומנים הווילנאיים ביידיש. ביניהם היה גם ה"ווילנער טאג" בעריכתו של הסופר והבלשן זלמן רייזן. עיתון זה שעמדתו היתה, כדרך כלל, פרו-סובייטית, הופיע ביום כניסת הצבא האדום כמתכונת חגיגת בכותרת ענקית: "וילנה היהודית מברכת חגיגת את הצבא האדום". ברוח זו היו גם שאר המאמרים. מוכרי העתונים עוד הספיקו להפיץ אותו יום אלפי עותקים של גיליון זה. בעוד הפקרים והמדפיסים מכינים את הגיליון הבא, פרצה לבית הדפוס משטרה צבאית סובייטית, החרימה את העתון וציוותה להפסיק את הוצאתו גם להבא. הנימוק הרשמי לכך בא לאחר מכן: "בברית המועצות לא קיים דבר כזה, שאנשים פרטיים או חברה יוציאו לאור עתון." הצביור היהודי הווילנאי לא השלים בכל זאת עם גזרה זו, שכן קיום עתון יהודי היה לחם-חוקו זה שנים רבות וכמעט לא פסק עד אז. בעיקר התאכזבו רבים לאור ציפיותיהם מן השלטונות, שימצאו דרך נאותה להמשיך את קיומו של ה"ווילנער טאג" המתקדם, או לפחות, שיאפשרו הופעתו בשם חדש. אחד מבין אלה שכאבו את אי-הופעת העיתון היהודי, היה הסופר מחוגי השמאל דאז, שמרקה קאצ'רינסקי, המתאר את רחשי הלב של הציבור היהודי הווילנאי באותו נושא כאוב:

**ואל לעצו די הערדישע, רומפולע אומבאזיג-
פארע ארבעטער און פויערישע רויטע ארמיי - די
טרייע וועכטערן און באשיצערן פון די הייליקע
גרענעצן פונעם סאוועטן-פארבאנד**

פאשיסטיש

פון דער קרייזשער האל קאמיטעט
פון גראדניק האל קרייז טע. 592
העט דעקלערירט דעם קאמיטעט
אז דעפוטאטן אין באביאליטעטן
ראט פון אויבער ראט פסד
פריצקע סענאט אטיפאדיש
נעבן באביאליטעטן די אין דער וואל
קאמיטעט ארבעטסמען. ראפאליטעטן
נעבן פרידלעך א שאנדלעס אין דער
פאטן אין באביאליטעטן דעם פון אוי-
בער ראט פסד. האט די קרייזשער
וואל קאמיטעט פאסענעמעלעס די וואל-
טעטריקע אויטאטאמאטיש פון די מאר-
טעטריקע דאטאמאטיש פון ארטיקל 61
פון וואל קאמיטעט צום אויבער ראט
פסד.
אין המסקנא פון ארטיקל 60 פון
וואל קאמיטעט צום אויבער ראט
פסד, פארענטרעט צום פאליטישן
אין גראדניק וואל קרייז נומ. 582 די
פאליטישע דורך די אלגעמיינע
פארשטאנדען פון סענאט צוואנג
מיט דער באטייליקונג פון 250 מענטשן
צאפאל - באגרייט מיט דער באטיילי-
גונג פון 800 מענטשן, און אומער
שטיצע דורך דער קרייז באראטונג
פון באפולמעכטיקטע מיט דער באטיילי-
גונג פון 233 מענטשן - קאנדידאטור
פון בריטישן פאליטישן פון די
פאליטישן פון די פאליטישן פון די
1913, אומפארשיידענע, אומפארשיידענע
פון פאליטישן פון נענטלעכן אויספיר-
האט ווערט זיי

פוייערער פון ברויט

ח. טאמעניעצקי

בתנועת הפועלים הפולנית ופובליציסט בעל שיעור קומה. מן הווילנאים באו למערכת סגן העורך לשעבר של העתון "דער טאג", עורך-הדין שמואל דרייער; העורך בשעתו של כתב העת השמאלי "קורץ", מאיר פופס; המשורר שלום זידמאן; העיתונאי לייב סטרילובסקי; כן השתתף בעיתון החדש המשורר הביאליסטוקאי פסח בינצקי.

מ"שטערן" ל"שטערן"

אם כי חלק ניכר מהאנשים הללו נימנו בעבר עם המפלגה הקומוניסטית ותוגי השמאל והיו בעלי יכולת רבה בתחומי הספרות והעיתונאות, הרי עדיין היו חסרי ידיעה מספקת במה ששייך למציאות הסובייטית הממשית ולמגטליות של בעלי התפקידים הממלכתיים והמפלגתיים שהובאו מברית המועצות. משהגיע לביאליסטוק מבירובידג'אן הסופר היהודי הערשל וינאקאר (בוגר המכון הפדגוגי היהודי באודיסה), נתקבל מיד וברצון רב למערכת ב.ש., שכן נזקקו בה מאוד "לאדם המכיר את המציאות הסובייטית". החל מראשית פברואר 1940 מונה במקומו של טבלייב, שלמעשה היה "עורך בפועל" בלבד, כעורך אחראי פועל הדפוס לשעבר ממינסק - בייניש שולמן. שלא כקודמו לתפקיד נכנס שולמן בכל מאודו לעבודת המערכת. על טיבו ואופיו של עורך זה סיפר בזכרונותיו מזכיר המערכת:

יש לעסוק בשאלות הנוגעות לצביונו של העתון, לתוכנו ולצורתו. ואולם פני הדברים היו, שלא אני ולא אקסלרוד לא היינו חברים במפלגה, וממילא אין אפשר היה למסור לנו הוראות מן המחלקה לעתונות ולרדיו בוועד המחוזי של המפלגה...
אני וזליג אקסלרוד שקלנו כל הבעיות הנוגעות לטיבו של העתון וכן לתוכנו ומבנהו. דנו גם על המשתתפים העתידיים בו. הצעת, שהעתון לא יהיה תירגומי אלא ירבה בפרסום חומר מקורי. השיבני זליג באורח דיבורו המחוטף אמירה דרימשמעית: "טוב טוב, נראה נראה." כמה שנוגע לצביונו כעתון יהודי, שיעסוק בשאלות יהודיות ולא יגרע מנושאים כלל-ממלכתיים - לא ענה אקסלרוד מאומה, רק נתן בי הבטה חריפה, שתק והניד בראשו. לעניין המשתתפים הוסכם שאנו מזמינים את חברי המערכת הקודמים של "אונדזער לעבן".⁵

כמו העורך בפועל, טבלייב, כן גם רובם הגדול של חברי המערכת, לרבות מזכיר המערכת - הוא סמולאר הנ"ל - היו אנשי-עט מחוץ לביאליסטוק. מהם בלטה קבוצת עתונאים וסופרים מוכשרים (בחלקה הניכר ממחנה השמאל) מווארשה. כמה מהם קיבלו תפקידים חשובים למדי כגון: המשורר בינעם העלער כעורך המדור הספרותי, ברל מארק כעורך מדור תרבות וחינוך, דוד ספרד כפובליציסט ודוד מיצמאכער כרפורטר. כעבור שנה נכנס למערכת כתפקיד סגן-עורך (אחר שנתקבל חזרה למפלגה הקומוניסטית הסובייטית) דוד ריכטר - ותיק רב פעלים

"חשש מ'לאומנות'"

גם שהעתון הופיע מספר פעמים בשבוע וכפורמט גדול יחסית, היה קשה מאוד להיענות ללחץ פניותיהם של ציבור אנשי העט היהודים מווארשה וממקומות אחרים בפולין שהיו מרוכזים בביאליסטוק, וזאת משום שכמקובל בעתונות הסובייטית, היה ב.ש. מוצף שפע של חומר רשמי המחייב בפרסום כמו טלגרמות של סוכנות הידיעות טא"ס, מאמרים ראשיים,¹⁰ אוקאזים (צווים) למיניהם וכן יתר ההודעות מטעם גופים ממלכתיים ומפלגתיים. למעשה הפך רוכבו של העתון (כמו גם שאר העתונים היהודים הסובייטיים) למתורגם מרוסית, ביילורוסית ואוקראינית, וממילא נדחק החומר היהודי המקורי לשוליים ובמידה מצומצמת ביותר. כן הוקדשו עמודים שלמים של העתון לימי זכרון ואירועים כלל-סובייטיים כגון יום הצבא האדום, יום השנה להיחצו של המנהיג ס.מ. קירוב, או נושאים משקיים-כלכליים. מקום נרחב הוקדש בעתון למערכות הבחירות שנערכו בחכיפות יתרה.

בתקופות שבהן התנהלו הבחירות, אך גם בין מערכת בחירות אחת למשנה, באו לידי ביטוי בעתון נושאים יהודיים ספציפיים במסגרת המדור שכונה "לעזרת התועמלן והמסביר". בין היתר הובאו במדור זה מאמרי קיטרוג נגד הדת היהודית וזאת במיוחד סמוך לחגים יהודיים. ידיעות על נושא יהודי זה או אחר השתרבו או שורבכו בכוונה תחילה במדור של הכרוניקה הכללית ("כראניק"), במדור בתי המשפט ("פון געריכט") ושל המפלגה הקומוניסטית ("פון פארטי לעבן").

מזמן לזמן ניתן לקורא מידע על נושאים יהודיים מובהקים במסגרת מדורים מיוחדים למטרה זו כגון: חדשות התרבות היהודית ("יידישע קולטור נייס") ומהנעשה בכירוביג'אן ("אין דער יידישער אוטאנאמער געגנט"). מידע רב יחסית על מוסדות החינוך היהודיים וכן גם על בעיות החינוך היהודי הובא במסגרת המדור "בית הספר שלנו" ("אונדזער שול"), וכן במוסף לילדים "פאר אונדזערע קינדערס וועגן". כן הובאו

...האיש היה יודע ספר, למד בזמנו בישיבת, היה בקיא בספרות היהודית והסובייטית וידע להוקיר מלה יהודית. מעלה יתרה היתה לו, שהיו נהירים לו נפתולי השבילים הסובייטיים וידע את האופן לעקוף מכשולים, לסור אל צדיהם של "סלעים-תת-מימיים", כלשונו, בשעת ניסוח של בעיות שקרן בהן — עניינים שלפניו היו סתומים ועלומים... באופיו היה אדם נוח, צנוע וטוב סבר...⁷

החל מראשית אוקטובר 1940 ועד יומו האחרון של העתון כיהן רשמית כעורך האחראי ב. גאנטמאן.

אם הודות למעמדם של העורכים ואם מסיבות אחרות — עוברת היא שכרוב כעשרים חודשי הופעתו שמר ב.ש., יותר מכל עתון יהודי אחר ברוסיה (לרבות האזורים המסופחים) על ייחודו — לפחות מבחינת הכתיב. אם כי החל מהגליונת הראשונים הוכאו המלים העבריות בכיתוב שהיה מקובל אז בברית המועצות, כגון המלה שאבעס-שבת, לא שונה הכתיב של האותיות הסופיות ק, ס, ז, פ, ק. רק החל מגיליון 191 (מתוך כ-200) שהופיע ב-20 באפריל 1941 הושווה הכתיב גם בנושא זה כמקובל בברית המועצות, ובהתאם לכך בא שינוי גם בכותרת העתון, והיינו "ביאליסטאקער שטערן" ולא עוד — "ביאליסטאקער שטערן". פחות יציבות הוכיח העתון מבחינת מתכונתו. לפחות שלוש פעמים חלו שינויים בולטים בהיקף העמודים, כשהמגמה הכללית היא צימצום.⁸ הוא הדין בתכיפות הופעתו. אם כי ב.ש. נוסד במתכונת של יומון, הרי במשך רוב זמן קיומו לא הופיע שישה ימים בשבוע אלא 3, 4, 2, ובמהלך השנה האחרונה — פעם בשבוע בלבד — ביום א'. פרט למקרים יוצאים מהכלל (כגון ערב בחירות או ביום העתונות הסובייטית, ה-5 במאי) כלל העתון ארבעה עמודים בלבד.

הגיליון האחרון של ב.ש. הופיע ביום פרוץ המלחמה, 22 ביוני 1941, כשמזכיר המערכת וסגן העורך מרביקים אותו על גבי קירות הבתים בחוצות ביאליסטוק הריקים מאדם.⁹

המדור לילדים "ביאליסטאקער שטערן"

פאר אונדזערע קינדערס וועגן

מזן פונען ערשטן לעבן	באם שייטער	דער יאשניע פאז
<p>סאניטארע שוץ</p> <p>1. פארשטיין די גוטות פון היגעניע.</p> <p>2. וואשן די הענט מיט וואסער און סבון.</p> <p>3. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>4. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>5. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>6. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>7. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>8. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>9. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>10. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>11. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>12. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>13. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>14. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>15. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>16. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>17. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>18. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>19. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>20. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p>	<p>בער סארי</p> <p>1. טראנקען און עסן גוט.</p> <p>2. וואשן די הענט מיט וואסער און סבון.</p> <p>3. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>4. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>5. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>6. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>7. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>8. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>9. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>10. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>11. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>12. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>13. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>14. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>15. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>16. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>17. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>18. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>19. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>20. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p>	<p>באם שייטער</p> <p>1. טראנקען און עסן גוט.</p> <p>2. וואשן די הענט מיט וואסער און סבון.</p> <p>3. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>4. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>5. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>6. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>7. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>8. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>9. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>10. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>11. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>12. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>13. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>14. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>15. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>16. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>17. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>18. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p> <p>19. נעמען ארויס די שטיבן און שטעלן זיי אויס.</p> <p>20. וואשן די פיס און פיסעלעך.</p>

בהירות משנה נהגו במערכת ב.ש. גם לגבי ציבור הסופרים היהודים מפולין שרובם התרכזו בביאליסטוק ומטבע הדברים היו מעוניינים לפרסם בעתון היהודי היחיד מפרי עטם. זאת, בין היתר גם כדי לזכות בשכר סופרים, ומה שלא פחות חשוב: לזכות, לפחות כך האמינו, במעין מעמד של סופר בעתון סובייטי על כל המתבקש מכך. מכל מיני טעמים, לרבות פוליטיים, פורסמו בעתון — בדרך כלל לרגל ארועים סובייטיים ואחרים — יצירותיהם של חלק קטן מהסופרים הללו וביניהם: ייצצקא (יצחק) יאנאסעוויטש, יאסיף (יוסף) אקרוטני, מ.א. קנאפהיים, בינעם העלער, שלום זירמאן ודאויד (דוד) מיצמאכער. ארבעת האחרונים זכו גם לכך, שבעתון פורסמו ביקורות גלהבות על ספריהם שראו אור בהוצאת ספרים סובייטית.

בנושאים ספרותיים ותרבותיים כתבו בעתון בין היתר המשורר פרץ מרקיש, מזכירת איגוד הסופרים ריבקה דרייער והמבקר מ. פופס. בנושאים מפלגתיים — ש. זכאריאש והעורך ב. גאנטמאן. כן השתתפו בעתון המשוררים ש. (שמרקה) קאצ'רגינסקי מווילנה ופייסאך (פסח) בינעצקי מביאליסטוק, הסופר הערשל ווינאקאר (וויינרויך) מבירוביג'אן ואחרים.

על אף היותו "עתון מטעם" ובשל כך מוגבל מעיקרו, מילא ב.ש. בכל זאת תפקיד קומוניקטיבי ואינטגרטיבי חשוב ברחוב היהודי, בעיקר בנושאים ספציפיים כגון ספרות, תיאטרון וחינוך. המערכת היוותה למעשה כמעין בית ועד ומיפגש של חוגי אינטליגנציה יהודית ובמיוחד אנשי עט ואמנות. כן נזקקו לכית זה לא פעם המוני "עמך" בנסותם להיודע, לשמוע, ולקבל עצה בנושא זה או אחר. כאמור, הופיע העתון עד 22 ביוני 1941. הכיבוש הנאצי, שהביא לתורבנה של היהדות בכל מקום, לא פסח כמובן גם על הב.ש.

בעתון מזמן לזמן פרטים על התמורות שחלו בחייהם של היהודים במקומות יישוב שונים במערב ביילורוסיה וזאת תחת כותרת כללית שאין בה כדי להפיל את המערכת בהאשמת בדלנות או אפילו בנטיית לאומניות שוביניסטיות.

אין ספק שהעורכים האחראים של ב.ש. שבאו מברית המועצות היו מודעים לסכנה הרבה שנשקפה להם אישית ולעתון מטיפול לא זהיר בנושאים העלולים להתפרש כלאומניים. אין תימה שבמידה והנושא הלאומי החזר בכל זאת, נעשה הדבר תוך כדי הסתמכות על חוות דעתם ודבריהם של בני הסמכא הגדולים והמוכרים, החל מלנין וסטלין וכלה בפנומרנקו (המזכיר הכללי של המפלגה הקומוניסטית הביילורוסית). מובן ששיקולים אלו נעשו בצנעה יתרה ורק חלק קטן מחברי המערכת ידע על כך. מכל שכן לא ידעו על כך אלפי הקוראים של העתון כפי שסיפר מזכיר המערכת:

...רבים שגו באשליה, שאנחנו, אנשי העתון המוצהר כביטאון הרשויות המפלגתיות והממשלתיות העליונות, הננו בעלי-ההוראה ודברנו נשמע לגבי עיצוב החיים הציבוריים היהודיים דווקא על יסודות סובייטיים. הרי לא כולם ידעו מה מוגבלים היינו באפשרויותינו וכמה חשדות חשדו בכל פרכוס של עצמאות. על פרסום שיחה עם פועל יהודי בצירוף שם-תואר "בונדאי לשעבר" התריעו מיד ממינסק, שמעמדו של ה"ביאליסטאקער שטערן" נתערער, כי על ה"בונד" אפשר לכתוב רק כעל ארגון פאשיסטי...¹¹

המאמר לא פורסם

קשיי העריכה היו רבים. כך למשל, כאשר הסופר הוורשאי משה גרוסמן הביא למערכת טלאי צהוב שהוברח על-ידי פליטים יהודים מאיזור הכיבוש הנאצי, הזרוע שולמן עד כדי כך, שהזמין אצלו מיד מאמר בנושא, ובעצמו מיהר עם מוצג זה "להרעיש עולמות" במוסדות המפלגה. גם אם פרטי השיחה ההיא בין שולמן לבין ראשי המפלגה בביאליסטוק לא ידועים, ניתן לשער שהנימוק הקובע והמכריע בה היה, שגרמניה הנאצית הינה עתה בעלת ברית של ברית המועצות. מכל מקום,

המאמר שהוזמן לא פורסם בעתון.¹² רמזים ויותר מכך על סבלותיהם של הפליטים היהודים באיזור הכיבוש הנאצי בפולין באו לביטוי פה ושם במסגרת כתבות שונות ובמיוחד במודעות של חיפושי קרובים כדוגמת זו: "אני מחפשת את בעלי הירשל מארוקו מלודו", רחוב ז'גארסקא 28. מי שיודע אודותיו יודיע מיד על כך במינהלה של ביאליסטאקער שטערן.¹³

זעומה ביותר מעל דפי העתון היתה מידת איזכורם של יהודים מחוץ לגבולות ברית המועצות שלא לדבר על סבלותיהם של היהודים תחת המשטר הנאצי. מעט המידע על הנעשה בעולם הוגש, כמקובל בעתונים סובייטיים באותו זמן, בירכתי העתון, במסגרת חרשות חוץ ("אויס-לענדישע כראניק") שהתבססו על טלגרמות מטעם סוכנות הידיעות הממלכתית טא"ס. אם כי כל עורכי העתון היו קומוניסטים מברית המועצות ואולי משום כך, כלטה הנטייה שלא להרבות בדברים לגבי נושאים עדינים כמו אבות האידיאולוגיה הקומוניסטית, הלאומיות היהודית, היחסים בין ברית המועצות וגרמניה הנאצית והדת היהודית.

„באר-קאכבא“ איז מעלונגיש ווידיש
שטאטער פון ווידסרוסלאנד

ש' העללקן שטעלונג אין רוקשו — ש' האלאוויטשינער קינעסלעך — ז' קיפנים מוזיק — מ' מילנער

הערטיק איז אין דער יידישער ווארט ניש
 נעמען סופיסטיקאטיס איז אן ערשט און דער
 פארווארטער בייזע האט זיך באוויזן די יידישע
 הערטישע ווארטן דאניעלס, יוליס, פערעץ
 סארקישעס, מיטשעכע אוואריס, האלקינס
 באר, קאכבא
 דעסלענס ווארטערעס שאפונג איז איינע
 דעסאנט דערמיט, האט זי שפעט איד' סאטע
 מיט פון דער אלטער יידישער נעשיכעט, אוי
 ארום האט די נייע איינשטעלונג צו דער קול
 טוריערשע, העלעס הייסט אויסטיילן און
 אויסטיילן איז דער נעשיכעט די סאטענס.
 האט זיינען אן דעם נענעבענעם היסטארישן
 עסאט נעמען פארנעמט יידיש און נערינג דעם
 פאלע נעמוען איז פאעטיארישענער ש' האל
 קיין איר סאלאמוולן רעאליוואסאר איז דער
 טונסט.
 נאך איינערעכאנט איז וואס האלקיין ערעם
 זיך איז זיין סאטונג אום צו דעם סאטע, וועל
 בער איז טיין בארעכט נעווארן איז זיין צייט
 דורכן אלטן נאלראדען, אבער נאך איז אן
 אנדער פלאץ בייס נאלראדען האט נעשעלעס
 דעם טראג אן דעם פינפעלע יידיש וואס איז
 און אויסנערייכער סאטע פארן יידישן
 פערעסן וואס האט האלקיין אונטערעס איז
 דער פארנאנגענעיס, סוף ווידישן פאלעק האט

פארקויפן, נאך סענסטע, נאטיאלע, האלעס
 מיסלעך, סען זעס באטיינעלעך זיין זענען
 פויערטיג סאטע ער רינט צייטנווייז און
 קינג, אבער סען נאטיקס, אן ער סען סימרייס
 נאך זיך די סאטע, ס'פרא די דורכגעלעכער
 איבערנאנג, ס'איז פאראן איז אן דער סעלע
 האט דראפגעשטן, נויט
 מ'האט פיסטעל מיר אונטערנאנט
 ס'יין יונגן
 נא, איינער, עליעזער, ביססן טיין באנונגען
 זייעל, עליעזער, דיר ראש נאש סאטע
 דערסאנען
 אויב ווייס באהיירעט העל דאס אן אנאנען
 לעבן סענען
 א פארענריכטע, ביי דער קלענסטער דעסלע
 רויכענעראכטע און פייכעריש אויסנעפירטע
 נעסעלעס איז סענאטע, איז דער פארקערטע
 רויכע פון פארנינגסאלן ארטיס פון דער רע
 פובליק מ'ג סאטע, סוף דער קליינענע וואס
 אויבטרייטע זיך, סארף סוף נאנען ארום, ביי
 דער האלסונג איז אלץ אונטערנעווארען דער
 רעל ביי אסדער, נעסאלט אין דער פיסעך
 ער איז עפעס עלעכעס צו א וויסלין פאסירעך
 דער וועכען ער סמראנט נאכזאכען אויסער
 לער און זיינען איינערלעך מיט זיין נאנענעך
 סעלעסטיע, נעכטע, און דערן יידישן ער

ביקורת תיאטרון. באר קאכבא הוא בר כוכבא

"האמת הווילנאית"

גם בוויילנה הותר על-ידי הסובייטים רק עתון יהודי אחד. לאחר ההשתלטות הסובייטית עדיין המשיכו להופיע מספר עתונים בוויילנה ובקובנה, אך תוך זמן קצר עלה עליהם הכוורת.

ב-21 באוגוסט 1940 החל להופיע ה"ווילנער עמעס" (האמת הווילנאית), במקומו של ה"ווילנער טאגבלאט" שנסגר יום קודם לכן. בכל ימי הופעתו (קרוב לשבעה חודשים) נערך "ווילנער עמעס" על ידי דוד אומרו (איש קובנה). לבד מחדשות כלליות, לפי סוכנויות טא"ס ו"אלטה", ומאמרים מועתקים מהעתונות הסובייטית, הוקדש חלק ניכר מן העתון לנושאים ספציפיים של וילנה וסביבותיה. מזכיר המערכת, שלמה בייליס, הכתבים ורוב המשתתפים בעתון היו אנשי וילנה. ביניהם: שמשון קאהאן, רוזנשטיין, א. אנגליצין, משה לרר, דוד מארקוס, משה לוי, י. טפר; המשוררים מקבוצת "יונג וילנע": אברהם סוצקובר, הירש גליק, חיים גראדה, לייזר וולף, לאה רודניצקי, שמרקה קאצ'ריגנסקי ושלום זירמן (שהוזכרו לעיל במסגרת "ביאליסטאקער שטערן"). כן השתתפו בעתון סופרים-פליטים שהתעררו בוויילנה (כמו משה קאיור ואחרים). לא השתתפו ב"ווילנער עמעס" רבים מ-70 העתונאים והסופרים היהודיים שישבו בוויילנה לפני המלחמה, ביניהם ותיקים וידועים כזליג קלמנוביץ, משה שליט, א.ד. גורדונסקי, חיים לוי ו-ר. גולדשמידט, שחלקם התפרנסו עתה מעבודות הגעה, תרגומים וכיוצא באלה. בנוסף לכתבים הקבועים במקומות העבודה, העסיק העתון כתבים בעיירות הסביבה. בין משתתפי החוץ של העתון היה ברל מארק מביאליסטוק, שהתרכז בעיקר בנושאים יהודיים הנוגעים לשטחים המערביים של ביילורוסיה ואוקראינה.

לסיקור נרחב זכו ב"ווילנער עמעס" עניינים ואירועים תרבותיים-יהודיים בוויילנה, כגון הפעילות של "יוו"א והקמת הקתדרה לשפת יידיש וספרותה באוניברסיטה הווילנאית. לנושאי תיאטרון וחינוך אף יוחדו עמודים שלמים, בהם השתתפו במאים ושחקנים של התיאטרון היהודי המקומי, וכן מורים ומנהלים של בתי-הספר העממיים והתיכוניים בשפת יידיש. העתון נפתח ברוחב לב בפני הספרות היהודית-סובייטית, אך הרבה גם לטפח כוחות ספרותיים מקומיים. ככל שהעתון הטעים את האחוה השוררת בין ארבעת הלאומים העיקריים שהרכיבו את האוכלוסיה הווילנאית (ליטאים, ביילורוסים, יהודים ופולנים), לא נמנע מהתייחסות לבעיית הביטחון הפיזי של יהודי וילנה. בעיה זו, שהטרידה את יהודי וילנה כמשך דורות ושלא נעלמה כליל גם בתנאי המשטר החדש, הועלתה בצורה זהירה ועקיפה על-ידי אזכור הפרעות במשטר הקודם מזה ועל-ידי דוגמאות לריכוזי ה"חוליגניזם" במשטר הנוכחי מזה. מקום נרחב יחסית ניתן ב"ווילנער עמעס" למלחמה בספרות. יחס לא פחות מיליטנטי גילה העתון כלפי החברה היהודית המסורתית, ערכיה ומוסדותיה. בגיליון ה-100 שלו, הוקיע מאמר המערכת את העתונות היהודית לשעבר, שהיתה לזכרו "צהובה, אם לחלוטין ואם לחצאין ומכורה לנותני הטון של חוגי המה יפית' הקלריקלי והנציונליסטי".¹⁵ מאחר שבזמן הופעתו של "ווילנער עמעס" התקיימו בליטא הבחירות לסובייט העליון של ברית המועצות (20 בינואר 1941), נרתם העתון למערכת התעמולתית סביבן. בנוסף לחומר על הבחירות, יזם העתון

אירועים חגיגיים הקשורים בהן. כך נפתח באחד הימים מועדון חברתי מטעם "ווילנער עמעס".

כמה שבועות לאחר הבחירות הוזמן העורך דוד אומרו למחלקת התעמולה של המפלגה הקומוניסטית הליטאית שם הודיעו לו כי לפי החלטת המפלגה תיפסק הופעת העתון.¹⁶ "ווילנער עמעס" נסגר ב-13 במרס 1940. למחרת, במאמר ראשי ב"דער עמעס" של קובנה, הובאה החלטת הוועד המרכזי של המפלגה בדבר התמוזגות "ווילנער עמעס" ב"דער עמעס" הקובנאי — וניתן הסבר "מרגיע" לצעד הזה: הוא נתפס כ"צעד חיובי בולט בדרך לקואורדינציה [תיאום] של הפעילות העתונאית, שהרי מעתה יתרכזו מיטב הכוחות של שני העתונים בביטאון אחד אשר יוכל למלא כראוי את משימותיו הבולשביסטיות. כדי להפיס דעתם של יהודי וילנה, שהיו רגילים למבחר עתונים ביידיש, הובטח בין היתר ש"דער עמעס", יהיה, מבחינת האינפורמציה והנושאים שיטפל בו, וילנאי לא פחות משהוא קובנאי.¹⁷ הבטחה זו קוימה במידה מסוימת וכמה מעובדי "ווילנער עמעס" נקלטו ב"דער עמעס" הקובנאי. עם זאת קשה לקבוע עד כמה הסתגלו יהודי וילנה לתחליף החדש, שכן בשלושה חודשים לאחר ה"מיזוג" החלה המלחמה בין ברית המועצות לבין גרמניה.

☆☆☆

1. שנה לפני כן הופסקה הופעתו של העתון היהודי הוותיק "דער עמעס" במוסקבה.
2. הכוונה לעתון "וילנסקאיה פראוזה" בשפה הביילורוסית שהיה הביטאון הרשמי של ההנהלה העירונית של וילנה דאז והופיע שם מה-22 בספטמבר ועד ה-12 באוקטובר 1939. כן הופיע אז בוויילנה עתון של יחידות הצבא האדום באזור ושמו "בוויאבריה זנאמיה".
3. לפי: ש. קאטשערגינסקי, צווישן האמער און סערפ, פריז 1949, עמ' 15.
4. שם, עמ' 16.
5. הרש סמולאר, "החיים היהודיים במערב ביילורוסיה הסובייטית, 1939-1941, פריחה ושקיעה", שבות 4 (להלן: הרש סמולאר) עמ' 128.
6. הרש סמולאר, היכן אתה חבר סידורוב, תל-אביב 1975, (להלן: חבר סידורוב).
7. הרש סמולאר, עמ' 129.
8. עם ראשית הופעתו היה אורכו של כל אחד מ-4 העמודים של העיתון 61 ס"מ ורוחבו 41.5 ס"מ. מגיליון מספר 88 (11 ביולי 1940) שונה הגודל ל-42 ס"מ אורך ו-32 ס"מ רוחב. מגיליון מספר 1 (175) 1 (1 בינואר 1941) שונה הגודל ל-60 ס"מ אורך ול-35 ס"מ רוחב; מגיליון מספר 6 (181) 6 (מ-16 בפברואר 1941) ועד סוף קיומו שונה גודלו של העיתון שוב, ל-44 ס"מ אורך ול-30 ס"מ רוחב.
9. חבר סידורוב, עמ' 117.
10. כמו למשל, המאמר הראשי: "דאס היימלאנד באגעגנט די העלדישע זין" — מ-31 בינואר 1940 תורגם מלה במלה מ"פרוודה" מ-24 בינואר אותה שנה.
11. סמולאר, עמ' 129.
12. משה גראסמאן, אין פארכישופטן לאנד פון לעגענדארן דושוגאשווילי (מיינע זיבן יאר לעבן אין ראטנפארבאנד, 1939-1941), פריז 1949, עמ' 35-36. להלן: גרוסמן.
13. ביאליסטאקער שטערן, 31 בינואר 1940.
14. עבור נובלה שפרסם הסופר משה גרוסמן בעתון, הוא קיבל שכר סופרים בסך 200 רובל. תמורת סכום זה קנה לו זוג ערדליים. גרוסמן, עמ' 26.
15. "100 נומערן ווילנער עמעס", 14 בדצמבר 1940.
16. באותו זמן ביקרה בוויילנה משלחת יהודית מביילורוסיה ובתוכה הסופר זליג אקסלרוד. כששמע על הסגירה רצה לפנות למוסדות המפלגה לבטל את רוע הגזרה. חבר אחר של המשלחת, מיכאל מודל, איש הממסד הפוליטי, עצר בערו בתוקף סמכותו. ראה: ש. קאטשערגינסקי, הערה מס' 3 לעיל, עמ' 24-25.
17. דער עמעס, 19 במרס 1941.